

num commune, indolem legis exprimit, cuius est bonum commune respicere¹. Iustitia, quae secundo modo hominem ad hominem comparatum rite recteque disponit, dicitur *commutativa*; versatur enim circa contractus permutationes, commercia, quae inter privatas personas exerceri solent. Quae demum hominem dirigit tertio modo comparatum, dicitur *distributiva*, quia locum habet in honorum onerumque distributionibus; efficit enim, ut tam bona, quam onera communia privatis personis recto ordine, rectaque ratione distribuantur². Iam iustitia commutativa proportionem servat simplicem, quam *arithmeticam* vocant: distributiva vero proportionem comparatam, quam *geometricam* appellant. Vide-licet commutativa iustitia omnimodam inducit aequalitatem,

¹ Quoniam ad iustitiam legalem hoc modo sumtam observatio omnium legum pertinet, oritur inter Philosophos atque Theologos insignis controversia, an haec iustitia legalis sit specialis aliqua virtus, et prorsus sciuncta a ceteris, an potius indistincta, et ex illarum omnium amplexu consurgens. Controversia haec fusa explicatur a Cardinali de Aguirre in tract. *de virtutibus et vitiis*, Disput. 10, q. 4, sect. I sqq; ubi juxta D. Thom. In lib. I *Ethic.*, lect. II, et latius in ^{2^a} 2^a, q. LVIII, a. 3 et 6, docet, iustitiam legalem duplicer accipi posse, primo videlicet pro virtute quadam speciali, quae ex propria ratione spectat bonum commune, veluti obiectum proprium, et in illo ordinat ceteras peculiares virtutes, instar cuiusdam causae universalis: secundo autem accipi posse non pro causa universalis intragenus virtutum; sed pro effectu, nimirum pro qualibet peculiari virtute imperata, seu ordinata a iustitia legali in bonum commune rei publicae. Quibus positis, infert, iustitiam legalem, licet natura sua et essentia sit virtus peculiaris, et certae cuiusdam speciei, extensione tamen, sive imperio et ordinatione non esse nisi virtutem generalem. Nec enim per hoc, quod iustitia legalis, quae est virtus universalis quoad effectus, imperet seu ordinet peculiares virtutes, fortitudinem videlicet, aut temperantiam in bonum commune legibus praescriptum, mutatur natura fortitudinis vel temperantiae, sed solum iis certus audit ordo ad bonum publicum civitatis, invariata illarum specie et essentia. Vid. Benedictum XIV, *Op. cit.*, lib. III, c. 25, § II, n. 13, p. 560, ed. cit.

² I, q. XXI, a. 1 c., et 2^a 2^a, q. LXI, a. 1. Aristoteles iustitiam commutativam vocat *correctoriam*, quia si quid peccatum fuerit, corrigit; Eth. Nich., lib. V, c. 4, Opp., t. II, p. 56, ed. Didot, Parisii 1830. Minus accurate autem Grotius (*De iure belli et pacis*, lib. I, c. 1, § 8) loquitur, cum iustitiae illas duas partes vocat *expleticem*, et *attributricem*. Vid. Finetti, *Op. cit.*, t. I, lib. II, c. 4, p. 64, ed. cit.

cuiusmodi est inter rem, et rem, ut illud, quod tribuitur, prorsus aequale sit illi, quod acceptum fuerat: e. g., si quatuor quis nummos mutuo accepit, quatuor nummos creditori rependere tenetur. At aequalitas, quae a distributiva iustitia servatur, huiusmodi non est, nisi proportione quadam, ut scilicet tanto plus alio quis recipiat, quanto amplius praet illo dignitate praestat, aut merito; adeoque non est aequalitas rei ad rem, sed proportio rei ad personam¹.

ART. V. *De virtutum moralium mediocritate, et connexione*

203. Sunt hae duae virtutum moralium praecipuae proprietates. Quarum primam innuit Aristoteles, ubi docet virtutem moralem esse *habitum cum consilio et deliberatione*, qui in mediocritate consistit². Scilicet virtus in modo, sive mediocritate consistere dicitur, quatenus *inter superabundantiam*, et *defectum* est collocata³, ut si ad alterutrum illa deflectat, atque auream illam mediocritatem non servet, in unum ex vitiis extremis vergere videatur. Quocirca proprietas illa non ita explicanda est, ut virtus ex utroque extremo participet, et componatur; sed potius ab utroque extremo recedat; « nec ad superfluum, nec ad diminutum declinando ».

Hanc virtutis proprietatem ita explicatam demonstramus sequenti Propositione:

204. *Virtus consistit in medio.*

Prob. Virtutes morales in eo consistunt, quod passiones et operationes hominis, quae earum materiam constituunt,

¹ In lib. *De Div. Nom.*, c. VIII, lect. IV, et In lib. V *Ethic.*, lect. V. Vocatur proportio geometrica, quia sicut meritum ad meritum se habet, ita praemium ad praemium, adeo ut si habent meritum, ut octo, dentur centum nummi, habenti meritum, ut quatuor, quinquaginta tribuantur. — ² Eth. Nich., lib. II, c. 6, p. 20, ed. cit.

³ Qq. *dispp.*, *De Virt.*, q. I, a. 13 c.

⁴ S. Bonav., In lib. III *Sent.*, Dist. XXXIII, a. 1, q. 2 *ad arg.* Cf Lexicon etc., p. 196-197. Hinc haud ingenue hoc Peripateticorum dogma explicabant Stoici, qui virtutem, secundum illos, ex utroque extremo permisceri censebant, ac proinde virtutem non aliud esse, quam vitium moderatum, in quo nimirum temperies, sive mediocritas adhibeatur.

secundum rationis regulam diriguntur; siquidem virtutes humanae bonum hominis sunt, et quoniam homo ex hoc, quod ratione pollet, in suo esse constituitur, eius bonum in eo, quod est secundum rationem, constitui oportet¹. Atqui bonum, quod secundum aliquam regulam, seu mensuram componitur, huic regulae debet coaequari, ita ut neque maius, neque minus, quam illa exigit, habeat. Ergo in passionibus et operationibus humanis oportet, ut virtus neque excedat modum, seu regulam rationis, neque ab ea deficiat; ac proinde « oportet, quod rectum virtutis consistat in medio eius, quod superabundat, et eius, quod deficit a mensura rationis recta² ». « Virtus, inquit s. Gregorius Nyssenus, media est inter duo vitia; nempe inter defectum honesti, et exuberationem³ ».

205. Exemplo id ipsum Aquinas illustrat et confirmat: « Materia virtutum moralium sunt passiones, et operationes humanae, sicut factibilia sunt materia artis. Sicut igitur bonum in his, quae fiunt per artem, consistit in hoc, quod artificata accipiant mensuram, secundum quod exigit ars, quae est regula artificiorum; ita bonum in passionibus, et operationibus humanis est, quod attingatur modus rationis, qui est mensura et regula omnium passionum, et operationum humanarum⁴ ». Sic fortitudo inter ignaviam, et audaciam reperitur; liberalitas inter avaritiam, et prodigalitatem; prudentia inter stultitiam, ac versutiam, etc.⁵.

¹ Cf p. 117.

² In lib. III Sent., Dist. XXXIII, q. I, a. 3 sol. 1 c.

³ Hom. VIII in Cantic. Hinc s. Bernardus: « Tene medium, si non vis perdere modum: Locus medius tutus est: Medium, sedes modi, et modus virtus »; De Consider., lib. II, Opp., t. II, p. 133, Venetiis 1596. Et alibi (Super Cant., Serm. LVIII, t. I, p. 318, ed. cit.): « Medium vitiorum tenet virtus ». Cf s. Hieron., Epist. CVIII, n. 20.

⁴ Qq. dispp., De Virt., q. I, a. 13 c. Quomodo virtutes intellecutales sint in medio, atque quomodo virtutes theologicae non nisi per accidentem in medio esse dici possint, explicat ibid., q. IV, a. 1 ad 7; 1^a 2^{ae}, q. LXIV, aa. 3 et 4 c., 2^a 2^{ae}, q. XVII, a. 5 ad 2.

⁵ Distinguendum hic est medium rei, quod nempe ratio ab ipsa revertantur petit, ac proinde ubique, et semper idem est, a medio rationis, quod ratio, attentis omnibus circumstantiis personarum, loci, temporis, constituit (cf Lexicon cit., p. 197). Iam iustitia medium rei at-

206. Obiic. Plurimae sunt virtutes, quae eo sunt puriores, quo liberius quemcumque modum, sive finem excesserint. Ergo.

Resp. *Dist. ant.*, si obiectum ipsum illarum virtutum spectetur, *conc. ant.*, si circumstantiae illae, quibus virtutis actus exeri, et ad finem dirigi contingit, *neg. ant.*; *neg. cons.* Sane, tanto purior est, e. g., religio, quanto vividior, cum religionis obiectum maximum, et infinitum sit; ideoque numquam satis aut nimium Deum venerari possumus. Attamen in religionis actibus peccari potest, nisi debita materia seligatur, in qua virtutis actus debito loco, et tempore producantur: unde religio aliquando in excessum, sive superstitionem degenerat. Item, numquam satis peccatum odisse possumus, corporeis voluptatibus abstinere etc.: nisi tamen haec omnia ad debitum finem dirigamus, vel odium et horrorem illum ex debita causa vel motivo in nostris cordibus excitemus, vitiosi haberi poterimus; ideoque in eligendis etiam circumstantiis, vel exercendis actibus moderatio quaedam, sive mediocritas est adhibenda, non quae virtutem ipsam, ipsius obiectum, ac honestatem temperare debeat, sed potius materiam illam definire, in qua virtutis honestas debet inesse. Hinc s. Thomas: « Sicut Philosophus dicit in 4^a Ethic., magnanimus est quidem magnitudine extremus, in quantum sciaret ad maxima tendit: eo autem, quod ut oportet, medius, quia videlicet ad ea, quae sunt maxima, secundum rationem tendit¹ ». Nam « si consideretur quantitas absoluta eius, in quod tendit magnificus, et magnanimus, dicetur extreum, et maximum. Sed si consideretur hoc ipsum per comparationem ad alias circumstantias, sic habet rationem medi; quia

tingere debet; quod quidem non intelligendum est, quatenus iustitia non respiciat etiam medium ex ratione constitutum, sed quatenus hoc in materia iustitiae non aliter constitui potest, quam per aequalitatem secundum rem, ut scilicet tantum reddatur, quantum debetur. E contrario, liberalitas, e. g., cum respiciat qualitatem donantis, occasionem, et alia, quae varia sunt, attingit tantum medium rationis. Cf Qq. dispp., De Virt., q. I, a. 13 ad 7; In lib. III Sent., Dist. XXXIII, q. I, a. 3, sol. 2 c.; 1^a 2^{ae}, q. LXIV, a. 2; Contr. Gent., lib. III, c. 134, et 136.

¹ 2^a 2^{ae}, q. CXXIX, a. 3 ad 1.

in hoc maximum tendunt huiusmodi virtutes secundum regulam rationis, id est ubi oportet, et quando oportet, et propter quod oportet. Excessus autem, si in hoc maximum tendatur, quando non oportet, vel ubi non oportet, vel propter quod non oportet; defectus autem est, si non tendatur in hoc maximum, ubi oportet, et quando oportet¹.

207. Quod ad alteram virtutum proprietatem spectat, seu earum connexionem, advertendum in primis est, sermonem hic haberi de virtute *perfecta*, seu quae instar habitus animo firmiter insidet, ita ut obstaculis rectitudini obsistentibus facile divelli non possit. Si enim de virtute *imperfecta* agatur, quae nempe instar mobilis dispositionis ad bonum opus faciendum in animo est, ac proinde firmam vincendi impedimenta facultatem ei non tribuit, compertum est virtutes morales secum connexas non esse: « videmus enim aliquem ex naturali complexione, vel ex aliqua consuetudine esse promptum ad opera liberalitatis, qui tamen non est promptus ad opera castitatis² ».

Hoc praestituto, sequentem demonstramus Propositionem:

208. *Inter virtutes morales connexionis vinculum est admittendum*³.

¹ 1^a 2^{ae}, q. LXIV, a. 1 ad 2. Et *ibid.* ad 3. « Dicendum, quod eadem ratio est de virginitate, et paupertate, quae est de magnanimitate. Abstinet enim virginitas ab omnibus venereis, et paupertas ab omnibus divitiis propter quod oportet, et secundum quod oportet, id est, secundum mandatum Dei, et propter vitam aeternam. Si autem hoc fiat secundum quod non oportet, id est, secundum aliquam superstitionem illicitam, vel etiam propter inanem gloriam, erit superfluum. Si autem non fiat, quando oportet, vel secundum quod oportet, est vitium per defectum: ut patet in transgredientibus votum virginitatis, vel paupertatis ».

² 1^a 2^{ae}, q. LXV, a. 1 c.

³ De virtutibus moralibus hic loquimur, prout speciales virtutes sunt, quae nempe circa specialem materiam versantur. Nam si virtutes cardinales pro generalibus conditionibus accipiuntur, quae ad quamcumque virtutem expostulantur, prout scilicet significant discretionem, rectitudinem, moderationem, et firmitatem animi in quamcumque materia (cf p. 131, not. 2); earum connexion demonstratione non indiget; siquidem manifestum est, haud sufficere « ad aliquem actum virtutis, quod adsit una harum conditionum, nisi omnes adsint »; *Qq. dispp., De Virt.,* q. V, a. 2. c. Quod alibi (1^a 2^{ae}, q. LXV, a. 1 c.) auctoritate s. Augustini, et s. Gregorii M. confirmat.

Prob. Virtus quaedam moralis perfecta esse non potest, nisi in circumstantiis omnibus proprios actus prompte et cum delectatione operetur, atque faciliter omnia vincat, quae iis opponuntur. Atqui id fieri non potest, nisi cum aliis virtutibus moralibus connectatur. Ergo. Et sane, iustus aliquis esse non poterit, nisi temperans fuerit, alioquin ubi voluptatibus irrelatiatur, a iustitia facile avocabitur: item, si quis institia pollereret, liberalitate destitutus, proindeque pecunias nimis amaret, facile iniuriam proximo inferret, aut nonnisi nimis aegre debitum alteri redderet¹. Igitur « una virtus sine aliis aut omnino nulla est, aut imperfecta² ».

209. Praeterea, virtutes omnes a prudentia dirigi debent, nec ulla virtus haberi potest, nisi prudentia mediocritatem illam determinet, in qua virtutem collocatam esse iam ostendimus. « Inter voluptates, inquit s. Bernardus, et necessitates (prudentia) media, quasi quaedam arbitra sedens, utrinque certis limitibus determinat fines, istis assignans et praebens quod sat est, illis quod nimis est, demens³ ». Quocirca omnes virtutes morales, si perfectae sint, a prudentia separari non possunt. Atqui perfecta prudentia sine consortio omnium virtutum moralium esse non potest. Ergo nec ulla virtus moralis perfecta esse potest, nisi omnes alias sibi adnexas habeat. *Minor* ex eo probatur, quod rectum iudicium prudentiae a rectitudine appetitus dependet, quia unusquisque, prout circa aliud afficitur, sic de eo practice iudicare solet, secundum illud, *Qualis unusquisque est, talis finis videtur ei*⁴. Atqui appetitus rectitudo sine omnium virtutum moralium consor-

¹ Cf s. Thom., *Qq. dispp., De Virt.,* q. V, a. 2 ad 4.

² S. Greg. M., *Moral.*, lib. XXII, c. 1. Cf s. Ambros., *De Off.* lib. I, c. 27, et *Lib. de Paradiso*, c. 3.

³ *De Consider.*, lib. I, c. 8, *Opp.*, t. II, p. 129, ed. cit. Et in *Cant.*, *Serm.* XLIX, p. 306, t. I, prudentiam vocat *moderatricem*, et *aurigam virtutum*. Quod iam s. Ambrosius docuit, ubi prudentiam dixit fontem, qui in virtutes derivatar ceteras; *De Off.*, lib. I, c. 27. Cf s. Greg., *Moral.*, lib. II, c. 33. Vid. quae diximus p. 124, not. 6.

⁴ Hinc s. Thomas inquit: « Prudentia respicit appetitum, tamquam presupponens rectitudinem appetitus »; quia ad eam, quippe « quae est recta ratio agibilium, requiritur, quod homo sit bene dispositus circa fines; quod quidem est per appetitum rectum »; 1^a 2^{ae}, q. LVII, a. 4 c.

tio existere nequit, cum proprius illarum virtutum effectus sit circa propriam materiam appetitum rectum efficere. Ergo nec rectum iudicium prudentiae⁴.

210. Ut autem obiectibus, quae adversus propositionem istam afferuntur, satisfiat, haec animo recolenda sunt.¹ Ex hoc quod una virtute morali carens, aliis destituitur, minime sequitur ipsum ad bene operandum prorsus imparem esse; siquidem virtus non possilitatem, sed promptitudinem et constantiam recte operandi nobis praebet. E. g., ii, qui « non habent temperantiam, quae est virtus . . . , operantur actus temperantiae ex quadam naturali dispositione, prout virtutes quae-dam imperfectae sunt hominibus naturales . . . vel per con-suetudinem acquisitae²: quare « virtutum opera faciunt homines, antequam habitum virtutis habeant, licet non eodem modo, quo virtuosi³ ».

2° Ex connexione, quam virtutes morales inter se invicem habent, haud inferri potest, earum omnes actus in eo, qui unam virtutem habet, inveniri. Etenim « connexio virtutum non est intelligenda secundum actus, ut scilicet cuilibet competat habere actus omnium virtutum. Unde actus magnanimitatis non competit cuilibet virtuoso, sed solum magnis. Sed secundum principia virtutum, quae sunt prudentia, ei gratia, omnes virtutes sunt connexae secundum habitus simul in anima existentes vel in actu, vel in propinqua dispositione. Et sic potest aliquis, cui non competit actus magnanimitatis, habere habitum magnanimitatis; per quem scilicet disponitur ad talum actum exequendum, si sibi secundum statum suum competere⁴ ».

¹ 1^a 2^{ac}, q. LXV, a. 1 c. Ex his intelligitur mutuam inter prudentiam, et ceteras morales virtutes inveniri dependentiam, et causalitatem in diverso genere cause. Nam hae pendent ab illa « in genere cause directivae, et formalis extrinsecæ; prudentia vero pendent ab aliis virtutibus in genere cause dispositivæ, quia, ut possit rectum et incorruptum de rebus omnibus in singulis negotiis ferri iudicium, opus omnino est, appetitum circa fines virtutum omnium recte esse dis-positionem, quod fit per ipsas virtutes morales »; Gonetus, *Op.cit.*, t. III, tract. IV, c. V, p. 380, 381, ed. cit.

² 2^a 2^{ac}, q. CXLI, a. 1 ad 2.

³ *Ibid.*, q. CXVII, a. 1 ad 3.

⁴ *Ibid.*, q. CXXIX, a. 3 ad 2. Et alibi: « Potest dici, quod con-

ART. VI. *An virtutes inaequales sint, expenditur*

211. Aequales, vel inaequales res dicuntur secundum quantitatem¹. Quantitas autem virtutum non nisi earum perfectionem significat; siquidem, aiente s. Augustino, « in his, quae non mole magna sunt, hoc est maius esse, quod est melius esse² ».

212. Porro in virtutibus perfectio considerari potest vel secundum diversas earum species, vel secundum eamdem virtutem tum ratione obiectorum, circa quae versatur, tum ratione subiecti, quod illius particeps est; siquidem « quantitas habitus ex duobus attendi potest: uno modo ex obiecto; alio modo secundum participationem subiecti³ ». His praestitutis, quid de proposita quaestione dicendum sit, hac enunciatione statutur:

213. Prop. *Virtutes secundum diversas earum species sunt absolute inaequales; aequales autem secundum quamdam proportionem: eadem autem virtutis species in seipsa aequalis est: ratione autem subiecti, quod illam participat, inaequolis esse potest.*

Prob. 1° pars. Absolute perfectior et maior præ aliis ea virtus est, quae ad maius bonum ordinatur. Atqui ex virtutum moralium, de quibus hic loquimur, diversis speciebus prudentia ad maius bonum ordinatur, quam ceterae; atque ex his praestantius est bonum, quod respicit iustitia, quam fortitudo, et temperantia; et praestantius bonum fortitudinis, quam temperantiae. Ergo. Et sane, « inter alias virtutes prudentia est maxima, quia est moderatrix aliarum⁴; et post

tingit esse aliquem liberalem, sed non magnificentum quantum ad actus, quia aliquis parum habens, potest in usu eius, quod habet, exercere actum liberalitatis, non autem magnificentiae; quamvis aliquis habeat habitum, per quem etiam magnificentiae actum exerceret, si materia adesset⁵; *Qq. disp., De Virt.*, q. V, a. 2 ad 5.

¹ Cf *Ontol.*, c. III, art. 3, p. 22-23 vol. II.

² *De Trin.*, lib. IV, c. 8, n. 9. — ³ 2^a 2^{ac}, q. V, a. 4 c.

⁴ Ad prudentiam reducuntur omnes aliae virtutes cardinales, quasi ad causam⁶ (*In lib. III Sent.*, Dist. XXXIII, q. II, a. 5 sol.). Et s. Bonaventura: « Sicut oculus videt sibi, et aliis membris; sic prudentia inspicit sibi, et virtutibus ceteris »; *In lib. III Sent.*, Dist. XXXIII, a. 1, q. 2 ad arg. Cf p. 139.

hanc iustitia, per quam homo bene se habet non solum in se ipso, sed ad alium: et post hanc fortitudo, per quam homo propter bonum contemnit pericula mortis; et post hanc temperantia, per quam homo propter bonum contemnit maximas delectationes corporalium¹.

214. Insper, ratio est radix, et causa omnium virtutum². Atqui causa potior est suo effectu, et effectus eo potior est, quo magis suae causae est propinquior. Ergo prudentia, quae perficit rationem, dignior est aliis virtutibus moralibus, quae vim appetendi, prout rationem participat, perficiunt: atque ex his illa melior est, quae magis ad rationem accedit; iustitia nempe, cum sit in voluntate, fortitudini, et temperantiae praefertur: atque fortitudo, quae est in appetitu irascibili, temperantia dignior est, quae est in appetitu concupisci- bili, qui minus rationem participat³.

215. Prob. 2^a pars. Aequalitas proportionis existit in iis, quorum unumquodque ad suum actum aequaliter se habet; ob quam rationem omnes digitii manus aequales dicuntur⁴. Atqui, cum virtutes ratione prudentiae sint connexae, aequaliter se habent ad suum actum; siquidem, exsistente ratione aequaliter perfecta in uno et eodem, oportet quod proportionaliter secundum rationem rectam medium constituantur in qualibet materia virtutum⁵. Ergo.

216. Prob. 3^a pars. Si quaedam virtutis species in seipsa consideretur, magnitudo, vel parvitas eius attenditur secundum ea, ad quae se extendit⁶. Atqui ex quicunque habet aliquam virtutem, puta temperantiam, habet ipsam quantum ad omnia, ad quae se temperantia extendit: quod de scientia et arte non contingit; non enim quicunque est grammaticus, scit omnia, quae ad grammaticam pertinent⁶. Ergo.

217. Prob. 4^a pars. Virtus in attingendo medio secundum rectam rationem consistit. Atqui ad huiusmodi medium at-

¹ Qq. disp., *De Virt.*, q. V, a. 3 c.

² Ibid., q. I, a. 4 ad 3.

³ 1^a 2^{ae}, q. LXVI, a. 1 c. Cf 2^a 2^{ae}, q. CXXIII, a. 12 c.

⁴ Qq. disp., *De Malo*, q. II, a. 9 ad 8. Cf *In lib. III Sent.*, Dist. XXXVI, q. I, a. 4 sol.

⁵ 1^a 2^{ae}, q. LXVI, a. 2 c.

⁶ Ibid., a. 1 c.

tingendum unus est melius dispositus, quam aliis, vel propter maiorem assuetudinem, vel propter meliorem dispositionem naturae, vel propter perspicacius iudicium rationis⁷. Ergo si consideretur virtus ex parte subiecti participantis, sic contingit virtutem esse maiorem, vel minorem, sive secundum diversa tempora in eodem, sive in diversis hominibus⁸.

218. Exinde autem patescit Stoicorum error, qui dicebant nullum habere virtutem, nisi eam haberet in summo; et secundum hoc omnes sunt habentes eamdem virtutem aequaliter⁹. Sane, non exigitur ad rationem virtutis, quod attingat rectae rationis medium in indivisibili, sicut Stoici putabant, sed sufficit prope medium esse, ut in 2^a *Ethic.* dicitur. Idem etiam indivisibile signum unus propinquius, et promptius attingit, quam alias; sicut etiam patet in sagittatoribus trahentibus ad certum signum¹⁰.

ART. VII. *De virtutum moralium origine, augmento, diminutione, et amissione*

219. Dubitari non potest, quin, sicut quaedam semina scientiarum¹¹, ita quaedam semina virtutum¹² nobis a natura insint: unde virtutes morales, aequae ac intellectuales, ex secundum quamdam aptitudinis inchoationem sunt in nobis a natura¹³. Scilicet consistunt hae naturales virtutis inchoationes ex in naturali ordinatione ad bonum virtutis, quae est in ratione cognoscente huiusmodi bonum, et etiam in voluntate naturaliter appetente illud; et etiam quandoque in inferioribus viribus, in quantum sunt naturaliter subiectae rationi: et etiam in quibusdam ex ipsa complexione est minus de resistantia ad bonum rationis; secundum quod Philosophus

⁷ 1^a 2^{ae}, q. LXVI, loc. cit.

⁸ Qq. disp., *De Virt.*, q. V, a. 3 c. Cf Ravaïsson, *Essai sur la mét. d'Aristote*, II, p. 206 sqq.

⁹ 1^a 2^{ae}, loc. cit.

¹⁰ Qq. disp., *De Verit.*, q. XI, a. 1 c.

¹¹ 1^a 2^{ae}, q. LI, a. 1 c. Haec virtutum semina commemorant s. Hieronymus, *Comm. in Ep. ad Gal.* c. I, v. 16; s. Basilius, *Homil. in Hezaemeron*; s. Ioann. Damasc., *De Fide orth.*, lib. III, c. 14.

¹² 1^a 2^{ae}, q. LXIII, a. 1 c.

dicit in 6° *Ethic.*, c. 1, quod quidam conserstis a nativitate sunt fortes, et temperati: et ideo a Tullio dicitur, quod seminaria virtutum sive initia sunt naturalia¹.

220. At vero, si virtutes morales « in nobis sunt a natura secundum aptitudinem et inclinationem »; non tamen sunt *in nobis a natura secundum earum perfectionem*². Nam id, quod est ex natura, determinatur ad unum; e contrario perfectio huiusmodi virtutum non quidem unum modum actionis respicit, sed diversimode se habet secundum diversitatem tum materiae, circa quam illae versantur, tum circumstantiarum, in quibus excentur³.

221. Quod si virtutes morales, quoad earum perfectionem, nobis a natura non insunt, earum origo vel per *infusionem*, vel per *acquisitionem* explicanda est. Iam origo virtutum moralium per *infusionem*, quee nempe *habentur a Deo*, non *cooperantibus nobis*⁴, quippe quae ad ordinem supernaturem spectat⁵, hic assignari non potest. Superest igitur, ut an, et quomodo eae a nobis acquirantur, explicemus.

222. Iam ex repetitis actibus habitus virtutis comparatur. Sane ex consuetudine expeditus, delectabilisque efficitur virtutis actus, qui aegre et difficulter exercebatur. Atqui *deletatio operis est signum habitus generali*. Ergo ex consuetudine, seu ex repetitis actibus habitus virtutis producitur⁶. Insuper actiones ex quodam naturali principio profluentes hujus similitudinem praeseferunt. Atqui principia virtutum, ut paulo ante diximus, sunt naturaliter nobis indita. Ergo actiones ex hisce principiis prodeuentes ipsis similes sint oportet, ac proinde habitus virtutum complent⁷. Denique ex

¹ In lib. III Sent., Dist. XXXIII, q. I, a. 2, sol. 1 c.

² 1^a 2^{ac}, q. LXIII, a. 1 c. — ³ Ibid.

⁴ In lib. III Sent., Dist. XXXIII, q. I, a. 2 sol. 2 ad 1.

⁵ Habitus *infusi* intelliguntur sunt non solum qui facultatem naturae humanae excedunt, sed etiam ii, qui naturaliter ex actuum iteratione aliquo modo produci possent. Cuius rei ratio est, quod « sicut Deus quandoque ad ostensionem suae virtutis producit sanitatem absque naturali causa, quae tamen per naturam posset causari; ita etiam quandoque ad ostendendam suam virtutem infundit homini illos etiam habitus, qui naturali virtute possunt causari »; 1^a 2^{ac}, q. LI, a. 4 c.

⁶ In lib. III Sent., Dist. XXXIII, q. I, a. 2 sol. 2 c.

⁷ Ibid. Praestat etiam hic adnotare, actus, ex quibus virtus acqui-

ipsa virtutis moralis indole id confirmatur, quae « nihil aliud est, quam forma sigillata et impressa in vi appetitiva a ratione ». Etenim, « quia vis appetitiva se habet ad utrumlibet, non tendit in unum, nisi secundum quod a ratione determinatur in illud. Cum igitur ratio multoties inclinet virtutem appetitivam in aliquid unum, fit quaedam dispositio firmata, in vi appetitiva, per quam inclinatur in unum, quod consuevit: et ista dispositio sic firmata est habitus virtutis¹ ».

223. Itaque virtutes morales ex actuum iteratione acquirentur². Ipsae autem, quemadmodum ex allatis D. Thomae locis colligi potest, producuntur ex actibus non prout in se considerantur, sed prout ab aliquo principio superiori moventur. Ut id recte intelligatur, memoria recolendum est, in potentiss quendam esse gradum « ita ut una alteri subiaceat³ », sive una ab alia moveatur. E. g., « actus appetitiae virtutis procedunt a vi appetitiva, secundum quod movetur a vi apprehensiva representante obiectum⁴ ». Quin etiam circa eamdem

ritur, esse quodammodo virtuosos et quodammodo non virtuosos. « Actus enim praecedentes virtutem sunt quidem virtuosi quantum ad id, quod agitur, in quantum scilicet homo agit fortia et iusta: non autem quantum ad modum agendi, quia ante habitum virtutis acquisitionem non agit homo opera virtutis eo modo, quo virtuosus agit, scilicet prompte, absque dubitatione, et delectabiliter absque difficultate »; Qq. disp., *De Virt.*, q. I, a. 9 ad 13.

¹ Qq. disp., *De Virt.*, q. I, a. 9 c. Dicitur autem multoties. Nam virtus, secus ac scientia, ex uno actu digni non potest; quia « operationes animae non sunt efficaces, sicut in demonstrationibus, propter hoc, quod agibilia sunt contingentia, et probabilitia ». Plures igitur actus requiruntur ad causandam virtutem. « Et licet illi plures non sint simul, tamen habitum virtutis causare possunt, quia primus actus facit aliquam dispositionem; et secundus actus inveniens materiam dispositam, adhuc eam magis disponit; et tertius adhuc amplius: et sic ultimus actus agens in virtute omnium praecedentium complet generationem virtutis, sicut accidit de multis guttis cavitibus lapidem »; *Ibid.* ad 11.

² Vid. Bautain, *Philosophie morale*, t. II, p. 298-299, Paris 1842. Quaestionem, an virtutes morales acquisitae, seu naturales, cum sine caritate existant, verae et perfectae virtutes sint, quippe quae ad Theologiam spectat, hic non attingimus. Vid., si lubet, *De Ripalda, De ente supernaturali*, t. III, disp. XX, Parisii 1870.

³ In lib. III Sent., Dist. XXXIII, q. I, a. 2, sol. 2 ad 2.

⁴ 1^a 2^{ac}, q. LI, a. 2 c.

potentiam aliquis actus potest esse movens respectu alterius, puta ex propositionibus per se notis intellectus ad ratiocinandum de conclusionibus movetur¹. Principium movens *superius*, vel *activum* nuncupari solet. Iam cum illud, quod ab alio movetur, ab eo *disponatur*, liquet potentiam ex eo, quod ab aliquo principio superiori movetur, aliquam dispositionem ad actum acquirere. Atque quo magis actus multiplicantur, eo stabilior fit hanc dispositio, et stabilis dispositio est habitus. Ergo habitus ex multiplicatione actuum, prout hi ab aliquo principio superiori moventur, acquiruntur. « *Habitus* acquiritur per operationem, quae ab operante egreditur, secundum quam inferior pars a superiori recipit² ». Scilicet « *habitus virtutum moralium causantur in appetitivis potentissimis, secundum quod moventur a ratione; et habitus scientiarum causantur in intellectu, secundum quod moventur a primis propositionibus*³ ». Itaque « *a:ctus, qui virtutem praecedit, potest causare virtutem, in quantum est a ratione, a qua habet id, quod perfectionis in ea est*⁴ ».

224. Quoad vero augmentum et diminutionem virtutum moralium, ipsa, uti iam in articulo praecedenti adnotavimus⁵, non aliud, quam maiorem, vel minorem earum perfectionem significant. Iam virtutes morales, sicuti diximus, augmenti, aut diminutionis capaces non sunt ex parte obiectorum, circa quae versantur, sed ex parte subjecti, in quo insunt⁶. Ex quo intelligitur augmentum in virtutibus non fieri *per additionem*; hoc enim accidit habitibus ratione obiectorum; sed *per intensionem*, quatenus virtutis actus expeditius exercentur⁷.

225. Denique, quemadmodum « *per falsam rationem potest*

¹ 1^a 2^{ae}, loc. cit.

² In lib. III Sent., loc. cit. Cf *Elementa seu Instit. Philos. Christ.*, vol. I, *Dynam.*, c. VI, art. 3, p. 435-436, ed. alter. cit.

³ 1^a 2^{ae}, loc. cit.

⁴ Qq. dispp., *De Virt.*, q. I, a. 9 ad 14.

⁵ P. 141.

⁶ « *Natura enim nostra, inquit s. Leo M., manente adhuc mortalitate, mutabilis, etiamsi ad summa quaeque virtutum studia pervenire, semper tamen sicut potest habere, quo recedat, ita potest habere, quo crescat* »; *Serm. XXXVIII, in Quadrag. II*, c. 1.

⁷ 1^a 2^{ae}, q. LII, a. 2 c.

corrumpi habitus verae opinionis, aut etiam scientiae¹; ita etiam per vitium contrarium virtus amittitur: « *Vitium directe contrariatur virtuti, sicut et peccatum actui virtuoso; et ideo vitium excludit virtutem, sicut peccatum excludit actum virtutis*² ». Item ex cessatione actus diminuitur, vel amittitur virtus moralis non quidem *directe*, sed *indirecte*³. Non *directe*, quia habitus in sui conservatione ab actibus non dependet. *Indirecte* autem: Nam virtutes, ut diximus, corrumperunt ex contrario agente: quocirca si ea, quae virtutibus sunt contraria, progressu temporis invalescent, atque iis vel raro, vel numquam per actus, qui a virtute procedunt, obsistimus, virtus ipsa vel diminuitur, vel omnino tollitur. « *Cum aliquis non utitur habitu virtutis ad moderandas passiones, vel operationes proprias, necesse est, quod proveniant multae passiones, et operationes praeter modum virtutis, ex inclinatione appetitus sensitivi, et aliorum, quae exterius movent: unde corrumptur virtus, vel diminuitur per cessationem ab actu*⁴ ».

ART. VIII. *Quaedam animadversiones circa vitia proponuntur*

226. Vitium, aiente s. Thoma, *opponitur ei, quod directe est de ratione virtutis: et quoniam directe virtus importat dispositionem quamdam, qua homo convenienter se habet secundum modum suae naturae; ita vitium significat hominis dispositionem contra id, quod convenit suae naturae*⁵. Ex

¹ 1^a 2^{ae}, q. LIII, a. 1 c.

² Ibid., q. LXXI, a. 4 ad 2.

³ *Studia virtutis*, inquit s. Ambrosius, quaedam instrumenta sunt. Itaque sicut bellator sine armis esse non potest, ita nec sine exercitatione virtus⁶; *De Abel, et Cain*, lib. I, c. 4. Et alibi (*De Iacob, et vita beata*, lib. I, c. 1): « *Virtus studio et discendo acquiritur, dissimulando amittitur* ».

⁴ 1^a 2^{ae}, q. LIII, a. 3 c. Vid. *Elem. seu Instit. Philos. Christ.*, vol. I, *Dynam.*, loc. cit., p. 436-438.

⁵ 1^a 2^{ae}, q. LXXI, a. 1 c. Quae definitio generali notioni vitii respondet. Nam « *vitium uniuscuiusque rei esse videtur, quod non sit disposita, secundum quod convenit suae naturae*. Unde August. dicit in 3 *De lib. arb.*, *Quod perfectioni naturae deesse perspexeris, id voca vitium* »; *ibid.*; et a. 2 c.: « *In qualibet re vitium dicitur ex hoc, quod est disposita contra id, quod convenit suae naturae: unde et de hoc unaqueque res vituperatur; a vitio autem nomen vituperationis detractum creditur, ut Augustinus dicit in 3 *De lib. arb.*. Iam ex*